

Олена Квас

ДИТИНОЦЕНТРИЗМ – ПЕДАГОГІКА ДИТИНИ ЯК HUMANUM

*Дитинство – найважливіший період людського життя,
не підготовка до майбутнього, а справжнє,
яскраве, самотутнє неповторне життя....*

В. О. Сухомлинський

Дитинство протягом останнього часу є тією проблемою в суспільстві, яка викликає все більше зацікавлення і тривогу. Сучасні дослідники дитинства інтерпретують його здебільшого через традиційні академічні дискурси, що полягають у поділі дитинства між психологією, соціологією та антропологією і, таким чином, роблять його складовою таких конструктів, як процес розвитку, соціалізація та ін. Міждисциплінарний підхід при дослідженні дитинства стосується інтегрованої методології вивчення проблем, пов'язаних із життям дітей та їх захистом, що, в свою чергу, формує сучасне трактування «дитини в контексті». Ця візія дитинства дозволяє розглядати його, як один із пріоритетів державної політики в багатьох країнах світу. Дослідження проблем дитинства в сучасних суспільних науках досить часто визначається як напрям, що значною мірою полягає в традиційному теоретизуванні та визнанні великої кількості засобів суспільного конструювання та реконструювання дитинства, в залежності від часу та місця, віку та статі, етнічних і релігійних відмінностей тощо.

Цілком очевидно, що дослідження, пов'язані з дітьми й дитинством, ведуться вже давно різними науками. Відповідно відрізняються й підходи до проведення досліджень щодо дітей, і методи цих досліджень. Деякі науки (соціологія, культурознавство) розглядали дитинство як концепт, що потребує особливого підходу, в той час, як інші (психологія, педагогіка) концептувалися, насамперед, на дитині та дитинстві.

Мета статті – аналіз змісту поняття дитиноцентризму як одного з постулатів, що є визначальними для більшості педагогічних напрямів і течій незалежно від філософських та суспільно-політичних ідеологем.

Згідно «Українського педагогічного словника» «дитинство» (дитячий вік) – це період інтенсивного фізичного й психічного розвитку індивіда, протягом якого відбувається його підготовка до життя дорослих [9, с. 121]. Іншими словами – «дитинство» – це етап онтогенетичного розвитку людини, що охоплює період з наро-

дженням дитини і до підліткового віку [10, с. 147].

Поняття «дитина» стосується «недорослої», «незрілої» особистості; одночасно поняття «дитинство» є більш загальним та абстрактним і свідчить про статус тих, кого називають недорослими. Способи створення статусу дорослого бувають різними. Зокрема дорослість можна визначити через фізичну або сексуальну зрілість, інколи через правову дієздатність. Можемо констатувати, що термін «дитинство» зосереджується, головним чином, на стані буття дитини, не маючи відношення до окремо взятої дитини; він передбачає наявність відмінної, окремої, фундаментально іншої суспільної категорії – «дитинства».

Точкою відліку початку наукового систематичного вивчення дітей вважається 1882 рік. Саме в цьому році з'явилася фундаментальна праця німецького фізіолога В. Прейера «Душа дитини». У цій роботі прослідковано розвиток дитини протягом перших 36 місяців, починаючи з моменту народження. Своєю працею В. Прейер викликав значний інтерес до вивчення дітей, показавши можливість наукового аналізу найперших проявів психічного життя і виробивши деякі методи для подальшого дослідження [12].

Вивчення проблем дитини суспільними та гуманітарними науками в кінці XIX – початку XX ст. неможливе без педології – науки про дитину, створену американським психологом Гренвіллом Стенлі Холлом (1846–1924). Будучи учнем В. Вундта, він був одним із перших, хто звернув увагу на необхідність дослідження процесу становлення та розвитку психіки конкретної дитини. С. Холл у 1883 р. організував одну з перших у США експериментальних лабораторій, де вивчав психічний розвиток дітей, переважно підліткового віку. Матеріали, отримані в результаті досліджень, дозволили йому скласти комплексну характеристику підлітків, проаналізувати їх проблеми і з точки зору дорослих, і з власних дитячих позицій, викладених в працях «Юність» (1904) та «Проблеми виховання» (1911).

М. Я. Басов, відомий російський учений,

вважає правомірним віднесення виникнення нової науки до більш пізнього періоду, пов'язуючи його з роботами О. Крістієна – учня і представника школи генетичної психології С. Холла. Саме О. Крістієн дав назву для нової науки – педологія і видавав журнал під одноіменною назвою [2].

Педологія, як її розглядає С. Холл, – це комплексна наука про дитину, в основі якої лежить ідея педоцентризму, ідея про те, що дитина є центром дослідницьких інтересів багатьох науковців – психологів, педагогів, біологів, педіатрів, антропологів, соціологів та інших. Основною метою педології було напрацювання рекомендацій для батьків та вчителів щодо навчання й виховання дитини. Виходячи зі своєї теорії рекапітуляції (скороченого повторення основних етапів розвитку людського роду), вчений доводив, що процес навчання повинен бути підпорядкований певним етапам психічного розвитку особистості, оскільки основою для навчання є зрілість організму дитини. С. Холл висловив ідею створення практичної дитячої психології, об'єднавши вимоги педагогічної практики з досягненнями сучасної йому біології та психології. Піонерами в розробці педологічних проблем слід цілком справедливо вважати біологів, медиків, фізіологів, оскільки саме вони володіли значною кількістю об'єктивних методів дослідження, як фізичного, так і психічного розвитку дитячого організму. Однак, починаючи з 20-х років минулого століття, на перший план педологічних досліджень виступає вивчення та аналіз психолого-педагогічної складової нової науки. В цей час педологія набуває яскраво вираженої педагогічної спрямованості.

Це вчення започаткувало дослідження пізнавальної активності дитини, зокрема в ролі учня. У центрі дослідницької уваги постали питання фізіологічного, психічного та суспільного розвитку дитини, ролі гігієни, здоров'я, можливостей дитини в процесі соціалізації в межах функціонування школи, колективної і профілактичної шкільної діяльності аби запобігти шкільній низькій успішності чи суспільній, непристосованості дітей, коли «дитина є головним і найважливішим у педагогії, її єдиним предметом» [17; 29].

У 1881 році С. Холл прочитав у Бостоні цикл лекцій, які привернули величезну увагу наукової громадськості думкою про те, що педагогіка повинна ґрунтуватися на всебічному дослідженні школярів [14]. Він наголошував, що в центрі шкільного виховання повинен стояти учень з його запитамі і потребами, що не діти існують для школи, а школа для дітей [14].

Завдяки С. Холлу новий педагогічний рух під назвою «педологія» набув широкого розповсюдження. Слід зазначити, що в перекладі з грецької термін «педологія» дослівно означає

«наука про дітей» – дітоведення [14]. За визначенням С. Холла, педологія представляє собою частково психологію, педагогіку, частково антропологію, частково медицину та гігієну. У своїх дослідженнях вона користується методологічним та інструментальним методом багатьох наук для того, щоб з'ясувати одне основне питання – природу об'єктів виховання [14]. У 1894 році в США нараховувалось 27 лабораторій для дослідження дітей і публікувалися 4 спеціальних журнали прив'язаних даній проблемі [11].

У той же час, коли розвиток педології в Америці мав чітко виражену прикладну, практичну спрямованість, в Європі ж, навпаки, переважали теоретичні дослідження. У Німеччині, крім згаданого вже В. Прейєра, в цій галузі працювали К. Бюллер, К. Гросс, А. Лай, Е. Мейман, В. Штерн та ін.; у Франції – В. Анрі, А. Біне, Т. Сімон, І. Тен; в Англії – Друммонд, Дж. Романес, Д. Селлі [16].

Принадно зауважимо, що педологічний рух також активно розвивався в Україні. Так ще у 1878 році в Києві відомим вітчизняним психологом І. О. Сікорським було створено Лікарсько-Педагогічний інститут, основною метою якого було експериментальне вивчення дитячої психології [4, с. 206].

Педологічний рух, охопивши Західну Європу і Америку, поширився так само в Росії, Польщі, Чехії, Болгарії, а пізніше в Японії та інших країнах. У 1900 році в Антверпені було створено перше міжнародне Педологічне товариство, а у 1903 році С. Холл організував Всесвітній педологічний союз, центром якого стала його лабораторія в Кларкському університеті.

Завдання, що ставилися прихильниками нового напрямку, були сформульовані одним із них – О. Крістієном: «Зібрати все, що торкається існування і розвитку дитяти..., звести його в одне систематичне ціле... Всебічне природничо-наукове вивчення дитяти, що веде до повного розуміння його природи... Вивчення дитяти у всьому об'ємі його істоти, причому педологія... не складає частини якої-небудь іншої науки – вона стоїть окремо, на самостійному місці» [15].

У Західній Європі, більшою мірою порівняно з Америкою, проявився інтерес до педагогічного аспекту проблем педології. Саме тут експериментальна педагогіка виокремлюється з педології та намагається зайняти відносно самостійне місце. Потрібно зазначити, що як один, так і другий термін часто вживалися як синоніми для позначення нового педагогічного руху.

Поступово змінюється ціннісна орієнтація та погляди на дитину й дитинство в цілому, змінюється і сам модус виховання. «Суперечності між традиційною системою освіти, нездатною дати суспільству самостійну мислячу, творчу

особистість, і потребами економічного та політичного життя країн, зміщення акценту з ідеалу культури в бік прагматизму стали причиною виникнення в кінці XIX ст. "нового педагогічного світогляду", а з ним і «нових шкіл» [7, с. 5].

Перша «нова школа» на основі принципів нового виховання була відкрита С. Редді у 1889 р. в Англії, потім з'явилися «Школа Рош» Е. Демолена (Франція), «Сільські виховні будинки» Г. Літца (Німеччина), «Школи на свіжому повітрі» А. Фер'єра (Швейцарія). У 1892 р. прихильники нового виховання створили «Міжнародне бюро нових шкіл», очолене А. Фер'єром для обміну досвідом та розробки спеціальних позицій, принципів, характерних для діяльності «нових шкіл» [6].

Отже, кінець XIX – початок XX ст. охарактеризувався підвищенням інтересом науковців, особливо психологів, лікарів та педагогів, до комплексного вивчення проблем дитини (її фізичного, психологічного, емоційного, розумового розвитку, пристосування до соціального середовища, її активної участі в суспільному житті). Початок Першої світової війни та викликані нею політичні й економічні зрушення в багатьох країнах дещо загальмували розвиток нових педагогічних течій, відвернули увагу громадськості від освітніх проблем. Однак у повоєнний час педагогічна діяльність педагогів-реформаторів починає розгортатись знову.

Рух за «нове виховання» в міжвоєнний період набув статусу міжнародного педагогічного руху за оновлення школи й виховання. «Нові школи» у Франції, педагогіка реформ, «школи праці» в Німеччині, педагогіка прогресивізму в США, «активна школа» у Швейцарії та Бельгії, «творча школа» в Польщі, не однакові за формою, але за змістом об'єднанні категоричністю в несприйнятті традиційного гербартианства. «Авторитарному впливові на дитину протиставляється процес саморозвитку особистості; навчанню винятково за книжками – навчання через індивідуальний, життєво важливий досвід; суворій дисципліні – вільна внутрішня активність; засвоєнню окремих умінь та навичок шляхом механічного заучування – оволодіння ними в ході виконання самостійної діяльності; підготовці до майбутнього життя – організація активної життєдіяльності» [7, с. 6].

«Нове виховання» було реакцією на зміну людської ментальності в кінці XIX – середині XX ст. Воно значно розширило як свободу особистості, так і цілих народів, сприяло демократизації політичних стосунків, захищало громадянські права особистості.

Головною відмінною рисою «нової школи» від традиційної було те, що вона ставила собі завдання не тільки навчання, але й виховання

дітей, тобто всебічний гармонійний розвиток усіх сил і здібностей особистості. «Спільним для «нових шкіл» було й спирання на педоцентризм», зазначає Г. М. Кемінь» [7, с. 6].

Із виникненням нового педагогічного напрямку педоцентризму (гр. *país* – дитина, лат. *centrum* – центр, середовище) згідно якого, як зазначалось вище, організація й методи навчання визначаються лише безпосередніми, спонтанними інтересами й потребами дітей, нового наукового змісту набуло поняття *дитиноцентризму*, як у зарубіжній, так і у вітчизняній педагогіці. Адже проблема дитиноцентризму була актуальною не тільки для реформаторської педагогіки, але й для етнопедагогіки, християнської педагогіки, гуманістичної педагогіки і т.д.

На рубежі XIX-го та XX-го століть дитиноцентризм стає одним із найбільш важливих постулатів, що були визначальними для більшості тогочасних педагогічних напрямів. Він увійшов в історію виховання як педагогічна течія або своєрідний світогляд щодо виховання дитини. Для сучасної педагогічної науки поняття дитиноцентризму не обмежується тільки загальновідомою констатацією того, що це один із напрямів у педагогіці, який виник у XIX ст. Дитиноцентризм чи педагогіка дитинства присутня на полях будь-якої з карт, які класифікують сучасні педагогічні напрямки та течії незалежно від їх філософських та суспільно-політичних ідеологем.

Дослідницька спадщина в педагогіці та в сучасних науках про людину відкрила перспективи для фундаментального теоретичного осмислення дитиноцентризму на засадах гуманізму (П. Блонський, А. Венцель, С. Гессен, А. Дістервег, Д. Дьюї, І. Зязюн, Я. Коменський, В. Кремень, Я. Корчак, А. Макаренко, І. Песталоцці, К. Роджерс, В. Сухомлинський, К. Ушинський) та реалізації його засадничих ідей у контексті розвитку вітчизняної педагогіки (І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, В. Кравець, В. Лозова, О. Сухомлинська, Г. Шевченко).

У дослідженнях із проблем дитинства, які мали місце в суспільних та гуманітарних науках у кінці XX ст., можна виокремити три напрями: перший концентрується на окремих дослідженнях дитини як індивідуума та члена суспільної групи й дитинством у суспільному статусі (в структурі вікових груп та поколінь). При цьому важлива роль відводиться етнологічним дослідженням родинного статусу дитини і змінам, які мають місце при трактуванні дитинства з точки зору родини та суспільства.

Другий напрям визначається як конструктивізм. У ньому зосереджується увага на дітях як конструкторах власного життя, їх власного середовища та розвитку. При цьому йде пошук

відповіді на питання, в якій мірі діти активно самонавчаються і вивчають навколишнє середовище. Найбільш радикальними в цьому напрямку є соціологічні дослідження, в яких виокремлюється автосоціалізація та гетеросоціалізація. Предметом дослідження тут виступають діти, як (спів)творці свого розвитку (діти самі себе соціалізують), діти, які самостійно розвивають власне рефлексійне «Я» і які виступають суб'єктом власної соціалізації, а також діти, які соціалізуються в рамках однорідних вікових груп без участі дорослих.

Третій напрям зосереджений на історії дитинства, на історичних аспектах суспільної конструкції дитинства. Дослідники цього напрямку в історичному розвитку систематизують знання щодо різних концепцій дитинства – від середньовічного образу дитини як «малого дорослого» через ідеалізацію філософії щасливої дитини й дитинства у Ж.-Ж. Руссо до вісімнадцятого століття, а також дев'ятнадцятого століття із визначенням дитинства як перехідної стадії до надання статусу дорослості.

Зміст реформованої освіти й оновлення освітньої системи безпосередньо пов'язаний зі зміною освітньої парадигми, як відображення дії сукупності теоретичних принципів на весь процес педагогічної діяльності. [1]. Змістове наповнення фундаментальних понять «освіта» та «навчання» безпосередньо залежить від того, яка педагогічна парадигма лежить у основі освітнього процесу.

Згідно Н. Бордовської і А. Реан, парадигми освіти склалися і розроблялися протягом століть, у залежності від домінування певного елемента в системі основних параметрів, освіти як соціокультурного феномена. Такими параметрами, що визначають освітню парадигму, є уявлення про систему знань та вмінь, необхідних людині конкретної історичної епохи, усвідомлення типу культури та способів розвитку людини в процесі освоєння останньої; принципи кодування та передачі інформації; осмислення цінності освіти в суспільстві; усвідомлення культурного розвитку людини; роль освіти в соціумі; уявлення про місце педагога як носія знань і культури в освітньому процесі; образ і місце дитини у структурах виховання, навчання і освіти [5]. На нашу думку, до основних педагогічних парадигм належать і дитиноцентризм – педагогіка дитини як *humanum*.

Не викликає сумніву й те, що дитиноцентризм сприяє цілісному трактуванню педагогіки в історичній перспективі, тому, що зі зміною поколінь змінюється до певної міри і педагогіка. У зв'язку з цим досвід цієї галузі знань дозволяє майбутнім дослідникам зрозуміти багатозначність педагогічних термінів, які було введено в

обіг представниками різних педагогічних течій. У даному випадку йдеться про необхідність відстеження всього історичного шляху, який пройшла педагогіка дитиноцентризму від періоду становлення й триумфу до занепаду, щоб відродитись знову.

Нового значення дитиноцентризм отримує і в наші дні. За словами президента НАПН України В. Кременя: «Дитиноцентризм у освіті – це коли виховання і навчання кожної дитини здійснюється на основі розвитку її природних здібностей. ...є необхідністю якомога більше наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини. Це явище я називаю дитиноцентризмом в освіті» [8].

На нашу думку, під дитиноцентризмом, у сучасному трактуванні цього терміну, можна розуміти особистісно-орієнтовану модель виховання дитини, призначення якої розширення її можливого життєвого шляху та саморозвитку на засадах гуманізації реального буття дитини, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів задля формування в неї основ життєвої компетентності.

За останні 30–40 років відбулися істотні зрушення громадянської думки в напрямі юридичного визнання особливого статусу дитини: 1959 р. – прийняття Декларації прав дитини, 1979 р. – оголошений ЮНЕСКО роком дитини, 1989 р. – прийняття міжнародної Конвенції про права дитини.

Ці віхи лише юридично закріпили ті зміни в суспільній свідомості, які вже були намічені ще в кінці минулого століття (книга Еленн Кей «Століття дитини», що вийшла у 1900 році – своєрідний маніфест, що проголосив самоцінність дитинства та унікальність дитини, вільної від влади сім'ї, школи й дорослих узагалі; у 30-х р. ХХ ст. – створення Янушом Корчаком «Хартії дитячої вільності», що стала згодом основою для Декларації прав дитини та ін.). Слід відзначити появу дитячих міжнародних конгресів, «дитячої дипломатії», дитячих творчих форумів і спілок.

Оскільки головним напрямом державної політики в сфері освіти проголошено особистісно-орієнтовану її модель, призначення якої – розширення можливостей компетентного вибору дитиною життєвого шляху та її саморозвиток, то пріоритетними в оцінці ефективності виховання й навчання мають стати гуманітарні критерії, насамперед критерії благополуччя й розвитку дитини як особистості. А це потребує гуманізації реального буття дитини, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів, тобто, концентрації на засадах дитиноцентризму, з метою формування в неї основ життєвої компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
2. Басов М. Я. Общие основы педологии / М. Я. Басов. – М., 1928. – 433 с.
3. Безрукова В. С. Все о современном уроке в школе: проблемы и решения / В. С. Безрукова. – М. : Сентябрь, 2004. – 160 с.
4. Белоконь С. И. Сикорский Иван Алексеевич / С. И. Белоконь, А. Т. Губко // Украинская советская энциклопедия. – Киев : Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1984. – Т. 10.
5. Бордовская Н. В. Педагогика : учеб. пособие / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Питер, 2006. – 304 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук. України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юнікор Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Кемінь Г. Теорія і практика «нового виховання» у західно-європейській педагогіці (кінець XIX – середина XX століття) / Г. М. Кемінь. – Дрогобич : Коло, 2004. – 124 с.
8. Кремень В. Про «Дитиноцентризм», або Чому освіта України потребує структурних змін / В. Кремень // Щоденна всеукраїнська газета «День». – № 210(3130). – 19 листопада, 2009. – С. 1-6.
9. Педагогика : Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : «Современное слово», 2005. – 720 с.
10. Педагогічний словник / за редакцією дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
11. Петровський А. В. История психологии / А. В. Петровський, М. Г. Ярошевский. – М. : Наука, 1997. – 371 с.
12. Прейер В. Душа ребенка / В. Прейер. – М., 1912. – 460 с.
13. Сухомлинский В. А. О воспитании / сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик. – М. : Политиздат, 1985. – С. 15.
14. Холл С. Собрание статей по педологии и педагогике / под ред. Н. Д. Виноградова и А. А. Громбаха. – М. : Московское книгоиздательство, 1912. – 444 с.
15. Хрестоматія з історії педагогіки / укл. І. Ф. Свядновський. – Харків : Рад. школа, 1936. – 327 с.
16. Штерн Э. Прикладная психология / Э. Штерн. – Госиздат Украины, 1925. – 112 с.
17. Śliwerski V. Pedagogika dziecka. Studium pąjdocentryzmu / V. Śliwerski. – Gdańsk : Pedagogika GWP, 2007. – 240 s.